

Litteratur og Kritik.

J. O. Opel: Der niedersächsisch-dänische Krieg.

1. Bd. Halle 1872. 2. Bd. Magdeburg 1878.

Der gaaer igjennem den nyeste tyske Literatur om Tredivaarskrigen en paaskjønnelsesværdig Bestræbelse for paany at optage Forskningen og Bearbejdelsen fra Grunden af. Medens Krigens Forhistorie vinder et nyt fast Grundlag ved Udgaver af Aktstykker, og en enkelt Episode af den, nemlig den donauwörthske Strid, har fundet en omfattende Fremstilling i første Bind af Stieve's «Der Ursprung des dreissigjährigen Krieges 1607—1619» (München 1875), har Gindely's epokegjørende Arbejde over den bøhmiske Opstand, der danner det første Afsnit af en samlet Tredivaarskrigens Historie, i rigt Maal kastet nyt Lys over selve Krigens første Periode. Netop hvor Gindely's Arbejde hidtil er naaet til, har Opel begyndt og i det foreliggende Værk givet den første større Bearbejdelse af den Del af Tredivaarskrigens Historie, som falder imellem Kejserens Sejr i Bøhmen og den kejserlige-katholske Magts Kulmination ved Freden i Lybek og Restitutionsediktets Udstedelse. I de to hidtil udkomne Bind har han skildret Kampens Flytning fra Bøhmen til Pfalz og derfra til den neder-sachsiske Kreds; Værkets Slutning vil faae dens Udvidelse udover Tydsklands Grændser til Gjenstand. Vi ere ved hans Arbejde, ligesom ved Gindely's, komne udover Monografiernes begrænsede Afsnit og særlige Synspunkter og naaede til den samlede Fremstillings bredere Basis. Hvormeget der end staaer tilbage at gjøre,

kan det ikke nægtes, at en stor Del af Trediveaarskrigens Historie nu er skreven og det paa Grundlag af selve Kilderne.

Opels Bog hviler paa et omfattende Studium. Forf. er nøje bekendt med den allerstørste Del af den vedkommende trykte Literatur, og særligt maa fremhæves hans Fortrolighed med de samtidige Flyveskrifter. Ved Siden heraf har han foretaget betydelige Arkivundersøgelser, og jo mere hans Skildring skrider frem, desto mere nyt Stof bringer han for Dagen. Endnu større Ros bør tildeles Forf. for hans Upartiskhed og lidenskabsløse Bedømmelse af de kæmpende Parter. Det er næsten blevet en Trivialitet at fremhæve, hvorledes Trediveaarskrigens Historie i en særlig Grad har været hjemfalden til en Behandling, hvor Hensynet til moderne Partiforhold har spillet en afgjørende Rolle, og der er derfor saameget mere Grund til at gjøre opmærksom paa Undtagelserne, som heldigvis i den senere Tid ere blevne talrigere. Opels Bog staaer i denne Henseende Side om Side med Gindely's. Som mindre heldig maa man derimod betegne Forf.'s Anlæg af sit Værk. I første Del faaer man det Indtryk, at han har vaklet imellem at gjøre Christian af Brunsvig og hele Krigen til Midtpunkt for sin Fremstilling, i den Grad er den nævnte Fyrstes Historie voxet det øvrige Stof over Hovedet, og den rige og interessante Samling af personal- og kulturhistoriske Træk, som knytter sig dertil, formaaer ikke at dække Manglerne ved Bruddet paa Værkets Enhed. Derimod træde andre Svagheder frem i anden Del. Det er ikke lykkedes Forf. at beherske Værkets talrige Detailler saaledes, at Helhedens fælles Traad føles igjennem dem alle, der dvæles ikke heller tilstrækkeligt ved de afgjørende Vendepunkter, og Fremstillingen undgaaer ikke til visse Tider ved disse Mangler at blive trættende.

Den nedersachsisk-danske Periode af Trediveaarskrigen frembyder flere vigtige Problemer for Undersøgelsen. Hovedspørgsmaalet bliver, hvorvidt Kampens fornyede Udbrud 1625 skyldes det protestantiske og habsburgfjendtlige Tydscklands og Europas Svar paa Spaniernes Forbliven i det vestlige Pfalz og dette Lands samt Kurværdighedens Tab for det evangeliske Parti, eller Grunden maa søges i Faren for, at den katholske

Reaktion, der paa en saa mærkeligt hurtig og forholdsvis let Maade havde knust Reformationen i Syden, skulde udvides til Nordtyskland. Opel er ikke i Tvivl om Svaret. Han viser, at omend Wienerhoffet ikke var frit for Ønsket om at befæste Rigsforfatningen og Kejsermagtens Anseelse ved en kirkelig Politik, saa havde dog i disse Aar en maadeholden Indflydelse Overvægten hos Ferdinand II, der vel kunde ønske efterhaanden at skaffe Bispedømmerne i Norden tilbage i Katholikernes og tildels over i sin egen Slægts Hænder, men som dog ikke tragtede efter en med Vold foretagen Restauration. De ligistiske Troppers Indkvartering i det Brunsvigske, der var en saa vigtig Anledning til de Skridt, som den nedersachsiske Kreds endeligt bestemte sig til, havde fundet Kejserens Misbilligelse, og den Fyrste, som desuagtet opretholdt den, var Kurfyrst Maximilian, der derigjennem vilde dække sine Erobringer; saaledes vare det pfalziske og det nedersachsiske Spørgsmaal paa det nøjeste knyttede til hinanden. Hvormegen Ret Forf. nu vistnok synes at have i denne Opfattelse, kunde man dog maaske have ønsket stærkere fremhævet, hvorledes de konfessionelle Hensyn alligevel stadigt spillede ind. Der fandtes lige saa fuldt politiske Modsætninger mellem Bajern og Kejseren som mellem de protestantiske Fyrster og denne, men hvad der bandt dem sammen og lod deres Bestræbelser faae et i det væsentlige ensartet Udslag, var den fælles Interesse for den katholske Tros Sejr. I det Hele maa man vel endnu kunne vente kastet yderligere Lys over disse Forhold; Fortsættelsen af Gindely's Værk vil venteligt bringe nye Oplysninger, især fra de spanske Arkiver.

Det Gebet, hvor Opel færdes med størst Sikkerhed, og hvor det nye Stof flyder rigeligst fra hans Pen, er imidlertid Skildringen af selve Tilstanden i den tyske protestantiske Verden, særligt indenfor den nedersachsiske Kreds. Medens første Del frembyder megen Interesse ved de talrige nye Efterretninger om Forholdene i de halvt sækulariserede Bispestifter, der jo vare den af Tidens Faktorer, hvor de politiske og religiøse Interesser indgik den nøjeste Forbindelse med hinanden, fører Forf. os i anden Del nærmere ind i hele den Opløsnings-

og Svaghedstilstand, der var karakteristisk for de protestantiske Fyrster lige saa vel som for de protestantiske Stæder. Reformationstidens religiøse Begejstring var i den Grad forsvunden, at man kunde være fristet til at opkaste det Spørgsmaal, om ikke en kraftig katholsk Reaktion, omend kun for en Tid, kunde have baaret lignende Frugter her som i Syden. Kurfyrst Johan Georg af Sachsen havde opgivet en af de Evangeliskes Hovedpositioner ved at anerkjende Maximilian af Bajern som Kurfyrste af Pfalz. Paa den anden Side havde Hanseforbundet ved hele den nye Tids Udvikling mistet sin gamle Betydning; man kan derfor næsten sige, at der var en vis Tingenes Logik i, at Hansedagen i Bergedorf 1625, da det gjaldt om at forsvare en af den nye Tids Frembringelser, Protestantismen, erklærede til Christian IV's Gesandt, at Forbundet ikke havde noget politisk Formaal. Alle den danske Konges Forsøg paa at vinde den tydske Borgerstand for sig strandede; med Rette bemærker Opel, at hvis Stæderne i Tide havde ydet Christian IV blot en Del af de uhyre Summer, Tilly og Wallenstein senere berøvede dem, vilde meget kunne være udrettet før Wallensteins Ankomst. Der savnedes saavel ved Fyrsternes Hoffer som i Stædernes Raad Tilbøjelighed til at ofre deres smaa Interesser og deres Rivninger for den fælles Sags Skyld.

Under disse Forhold blev det Udlandet, som traadte til. Krigen i Tydskland antog stadigt mere Karakteren af en Verdensbegivenhed. Danmark og Sverig, de protestantiske Stormagter Nederlandene og England samt Frankrig indvikledes i stedse højere Grad i Tildragelsernes Gang. En Hovedopgave for Opel har det ogsaa været at oprede de diplomatiske Forhandlinger; og mangt et Punkt har ved hans Undersøgelser erholdt en ny og paalidelig Belysning. Dog er det her, at man mest savner den forhen berørte fulde Beherskelse af Stoffet; særligt kan det fremhæves, at hvormeget Forf. end syssel-sætter sig med Frankrigs Politik, er det dog ikke lykkedes ham at give et tydeligt Billede af denne. Nye Arkivforskninger ville sikkert ogsaa i flere Henseender kunne drage nyt Stof frem; naturligvis er dette imidlertid kun en svag Anke mod

en Forfatter, der ellers ikke har skyet Ulejlighed for at skaffe Materiale til Veje.

Størst Interesse for danske Læsere have selvfølgelig de Partier af Opels Værk, som særligt behandle Christian IV's Stilling. Det maa her fremhæves, at hans Bedømmelse af den danske Konges Politik og Handlemaade i det store Hele maa betegnes som begrundet og paalidelig. Han fremhæver Kongens protestantiske Sympathier, han lægger ikke Skjul paa, at det ingenlunde var nationale Betænkeligheder, der ledede de tyske Stænder i deres Kølighed imod ham, og han paaviser med Rette, at Christian IV's Planer mod de nordtyske Bispedømmer og mod Hamborg en Tid lang, medens Vesteuropa holdt sig tilbage, og der endnu var Haab om at vinde Kejseren, bidrog til at hindre en aktiv Indgriben fra hans Side i den tyske Strid, men ganske vist ogsaa senere under forandrede Forhold hang sammen med de Forhaabninger om Forøgelse af hans politiske Magt, der vare et Moment til at drive ham til at gribe til Vaaben.

Det er ikke her Hensigten at gaae ind paa en detailleret Kritik af Forf.'s Fremstilling af Christian IV's Politik, kun nogle enkelte almindelige Bemærkninger skulle blive fremsatte.

Den samme Tilbøjelighed til en dristig Politik, som senere under ugunstige Forhold til Kongens egen og Danmarks Ulykke vedblev at være et af Hovedtrækkene ved hans Karakter, mærkes ogsaa hos Christian IV i Neutralitetsaarene 1620—1624. Han havde vel været besindig nok til i og for sig at misbillige den pfalziske Kurfyrstes Vovestykke at gribe efter den bøhmiske Krone¹⁾, men han var en af de første blandt Europas Fyrster, der anerkjendte ham som Konge; paa hans Opfordring valgte adskillige danske Adelsmænd Bøhmen til Tumbleplads for deres krigeriske Lyster²⁾, ligesom det tidligere havde været almin-

¹⁾ Gindely har paavist, at der aldrig for Alvor har været Tale om at vælge Christian IV til Konge af Bøhmen, endskjøndt hans Kandidatur nævnedes under Valgforhandlingerne i Prag. *Geschichte des dreissigjährigen Krieges II*, 224.

²⁾ Hammarstrand, *Försök till en historisk framställning af förhandlingarne om Sveriges deltagande i Trettioåriga kriget till för-*

deligt at stride under Moritz af Oraniens Fane, og kort efter Kongressen i Segeberg, hvor han i Marts 1621 havde mødtes med sin slagne Frænde, havde han foretaget betydelige Rustninger, vistnok ikke uden alvorlige Hensigter om at redde Pfalz for Kurfyrsten. Dog var han i disse Aar i langt højere Grad end senere rede til at lytte til, hvad Forsigtigheden bod. Unionens Opløsning, den nedersachsiske Kreds's Uvillighed til at bringe Ofre og fremfor Alt Jakob I af Englands tilbagetrukne Holdning afskrækkede ham fra ethvert eventyrligt Skridt. Med ufordulgt Bitterhed, men tillige med den Beslutning foreløbigt ikke at indlade sig paa en aktiv Optræden, lod han i August 1621 den pfalziske Gesandt Achaz von Dohna vide, at ingen kunde fortænke ham i, at han havde aftakket de 6000 Mand, han i over et Fjerdingsaar havde holdt hvervede, da der intet Forbund havde dannet sig mellem Kongen af England, Unionen, den nedersachsiske Kreds eller Hansestæderne; Kong Jakob havde udtrykkeligt erklæret hans Gesandt Andreas Sinklar, at det ikke forundrede ham lidet, at han paa egen Haand vilde begynde en Krig, hvorved de engelske Fredsbestræbelser let kunde hindres¹⁾. Og Christian IV bevarede sin Neutralitet, saavel da Begyndelsen af Aaret 1622 syntes at love Fremgang for de pfalziske og protestantiske Vaaben, som da hans Søstersøn Christian af Brunsvig efter sit Nederlag ved Höchst, og efterat Pfalz var gaaet fuldstændigt tabt, søgte at vinde hans Bistand ved at give hans Søn Hertug Frederik Udsigt saavel til Stiftet Münster som til Stiftet Halberstadt. I sit Svar af 2. Februar 1623 til hans Afsending Eggebrecht Westphal²⁾ fraraadede han i de bestemteste Udtryk Hertugen at fortsætte sine krigeriske Foretagender paa egen Haand; dog lod han tillige skinne igjennem, at en Forbindelse af de evangeliske Stænder vilde finde ham rede til at slutte sig til den. Lysten

---

draget i Beerwalde S. 223-24. Exempler paa danske Adelsmænd, der deltog i Krigen, findes hos Bricka og Gjellerup, Den danske Adel I, 508—509.

¹⁾ Christian IV til Achatius von Dohna, 22. August 1621. Inländ. Registranten i Geh. Ark.

²⁾ Inländ. Registranten.

til Krig manglede ikke, men Kongen indsaac, at Betingelserne for den endnu ikke vare tilstede.

I alt væsentligt tør det nu vistnok antages, at Opels Resultater for Christian IV's Neutralitetsperiodes Vedkommende ville staae deres Prøve, selv om nye Arkivundersøgelser maatte supplere eller endog paa enkelte Punkter modificere dem. Det Samme tør derimod næppe siges om Overgangstiden 1624-25, i hvilken Kongen besluttede sig til at opgive sin hidtidige Politik og kaste sig ind i Krigen. Forf. har ogsaa her samlet et ikke ringe nyt Materiale og bragt flere nye Synspunkter frem, men han har næppe tilstrækkeligt klart overset Situationen. Af de forskjellige Momenter, som bevægede Christian IV til nu at følge den Tilbøjelighed, han uden Tvivl stadigt havde havt til at spille en Rolle i Tydskland, fremhæver Opel stærkest Frankrigs Holdning. Det synes nu ogsaa, som om han har havt Ret i at tillægge des Hayes's Sendelse til Christian IV i November 1624 en langt større politisk Betydning, end man tidligere med mere mangelfulde Kilder har kunnet gjøre; men hans nærmere Fremstilling deraf savner i flere Henseender Klarhed. Uheldigere er det imidlertid, at han for meget tager sit Stade, om man saa vil sige, udenfor Christian IV i de forskjellige Magters Paavirkning paa ham, for lidet i hans egen Stilling. Opel forsømmer at optage de Traade, som han selv har knyttet i Begyndelsen, og undlader at blive ved med at tage Hensyn til Christian IV's Forhold til Generalstaterne, og hertil kommer, at han lader Kongens Forhold til Sverig for meget ude af Betragtning. Christian IV er paa dette Tidspunkt for ham mere en nedersachsisk Hertug end en nordisk Konge. Man savner hos Forf. Blik for, at Christian IV ved at optræde som Protestantismens Forsvarer har villet sønderbryde den evangeliske Liga, som allerede længe havde omsluttet Danmark ved Sverigs og Generalstaternes Forbünd, og man forbauses over kun ganske svagt at se Spørgsmaalet stillet om Betydningen for Christian IV's Handlemaade af Gustav Adolfs Tilbud til England om aktiv Optræden i Tydskland. Dette Spørgsmaal kan endnu trænge til fyldig Belysning, omend Resultatet af dets Undersøgelse vel næppe kan være tvivlsomt, og der er et ubetinget Hul i Opels

Fremstilling ved, at dets Behandling slet ikke er optagen. Det hænger vistnok sammen hermed, at hvor meget der end dvæles ved de Forhandlinger, der gik forud for den danske Konges Deltagelse i Krigen, saa føles dog ikke selve denne Begivenheds Indtræden som et Vendepunkt, thi dens Ophavsmands Initiativ fremtræder kun i en noget taaget Skikkelse.

Christian IV's Opgivelse af Neutraliteten var imidlertid i dobbelt Henseende et Vendepunkt; ikke alene antog Krigen derved større Dimensioner, men Kongen gav selv ganske Afkald paa den Forsigtighed, der hidtil havde ledet ham, og førte Danmark ind paa en skjæbnesvanger Bane. Det vil af, hvad der tidligere er bemærket om Forf.'s Bedømmelse af den nederlandske Kreds's Holdning, kunne forstaaes, at han ikke lægger Hovedansvaret for Krigens Gang over paa Kongen, men paa den anden Side giver hans detaillerede Skildring af Kredens Svaghed og Upaalidelighed et endnu stærkere Indtryk, end man tidligere har havt, af hvor svag den Grund var, hvorpaa Kongen tildels byggede sit Foretagende, naar han stolede paa disse Kredsfællers Hjælp, og dermed tillige et Indtryk af den Letsindighed, hvormed han udfordrede Ulykkerne. Hertil kommer, at Christian IV's Deltagelse i Krigen ikke er uden Lighed med, hvad der ofte viser sig ejendommeligt for ham som Diplomat, idet den mere bestod i et Tilløb til en kraftig Optræden end i denne selv. Da han i Februar 1629, medens de Fredsforhandlinger, der beseglede hans Nederlag, plejedes i Lybek, havde sin Sammenkomst med Gustav Adolf i Ulfsbæk Præstegaard, bebrejdede hans Rival til Magten i Norden ham, at han havde paataget sig en saa stor Krig, men ikke bemægtiget sig de belejligste Stæder, hvor han havde kunnet have sit Retraitepunkt, naar Forholdene gik ham imod. Paa Kongens Svar, at det ikke var saa let at belejre og indtage slige stærke Stæder, al den Stund de vare meget faste med Mure, Volde og gode Værn, udbrød Gustav Adolf, at det havde kun lidet paa sig, thi deres Fortifikation var efter den gamle Maner; hvis han selv med en vel forsynet Hær var kommen for en saadan Stad som Lybek, uanset at den var en af de mægtigste, saa troede han, at han med Guds Hjælp ikke skulde have ligget mange Uger for den. Christian IV taug

til disse pralende Ord¹⁾; hvor megen Sandhed der var i dem, og hvor meget han stod tilbage for sin Nabo i hensynsløs Kraftudvikling, skulde de nærmeste Aar vise. Opels Fremstilling stadfæster nu den almindelige Opfattelse af Krigens Gang; dog læser man med mere Nyhedens Interesse Skildringen af Wallensteins strenge Militærdiktatur og af Forhandlingerne paa det mislykkede Fredsmøde i Brunsvig end af selve Kongens Virksomhed, der med Alt dog synes at træde noget for meget i Skygge.

Fortsættelsen af Forf.'s Værk vil medføre forskellige Vanskeligheder for ham, da han i det mindste tildels maa forlade den nedersachsiske Kreds's for ham saa faste Jordbund. Ikke desto mindre kan man med Sikkerhed forudsætte, at han ogsaa her vil forøge vore Kundskaber i Mangt og Meget. Alle, der interessere sig for dansk Historie, have kun Grund til at takke ham for, hvad han har ydet, og ønske ham Held til Fuldførelsen af den Opgave, som han har sat sig.

---

¹⁾ Beretning om Mødet i Ulfbæk i Upsala Universitetsbibliothek.

J. A. Fridericia.
